

## АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ІСНУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

ЯРУШЕВСЬКА Ірина Ігорівна - заступник начальника відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби України

УДК:340

ISSN 0132-1625

---

*Автор раскрывает актуальные вопросы исторического и теоретико-правового исследования и предлагает пути решения проблемы, что возникают в условиях построения правового государства. Автором рассмотрены идеи философского видения о существовании полицейского государства, которое продолжает оставаться таким же атрибутом общественного сознания, как и либеральные теории.*

*Ключевые слова: полицейское государство, частное лицо, администрация, бюрократический аппарат, власть, общество, народ.*

Ідеологічною основою поліцейської держави з'явилася євдемонічна філософія. Видатний представник такої теорії Х. Вольф вбачав мету держави в здійсненні народного благоденства, народного щастя. На перший план висувається його матеріальний бік: майнове благополуччя і достаток майже в усьому. Визнаючи щастя метою особистої відповідальності і державного життя, Вольф і його школа способом досягнення цієї мети вважали самовдосконалення особистості та держави [2].

Особливість поліцейської держави, як правило, полягала саме в тому, що вона прагнула до благоденства громадян, усунення вбогості, нещастя, інших соціальних проблем. У теорії держава цього типу намагалася зробити життя кожної людини гідне як у матеріальному, так і в духовному сенсі. У зв'язку з цим не слід зводити сутність поліцейської держави лише до на-

сильства, як це майже завжди має місце в такій державі.

У поліцейській державі урядова діяльність практично завжди визначається не стільки правовими нормами, скільки міркуваннями «користі і доцільності». Причому думки та погляди, а тим більше можливі заперечення з боку громадян, владу просто не цікавлять. Доцільним визнається все те, що відповідає «видам уряду». Останні не піддаються жодній конкретизації. Обиватель не впевнений, що конкретно хоче від нього владу і яка буде її реакція на ті чи інші вчинки. Страх, розгубленість і так званий синдром тривожного очікування стають характерними як для суспільства в цілому, так і для кожної окремої людини. У поліцейській державі влада з точки зору змісту виступає як дріб'язкова, настирлива опіка над обивателями, а з точки зору форми має надзаконний і позазаконний характер. У поліцейській державі приватні особи знаходяться в повній залежності від благого розсуду адміністрації. При здійсненні своїх численних завдань поліцейська держава змушена була створити і дійсно створила величезний чиновницький бюрократичний апарат, який був покликаний проводити в життя волю «батька нації», вождя. Однією з ознак держави, у тому числі й поліцейської, є влада.

Влада в поліцейській державі набуває сакральний характер, стає прерогативою вузького кола чиновників. Соціально-політичне відчуження окремої людини від вла-

ди стає таким же атрибутом поліцейської держави, як і відсутність будь-якої свободи взагалі.

Поділ влади в поліцейській державі, швидше за гасло, ніж реалія. Вся державна влада «замикається» на одному або небагатьох. Саме вони здійснюють вищу законодавчу, виконавчу та управлінську владу. Держава в цьому випадку, здійснюючи свої функції, неособливо обтяжується питанням: чи законна та чи інша дія, чи ні? Головне, щоб це було «корисним і необхідним». Свобода від всяких правових обмежень виражається в дискреційних повноваженнях адміністративних (управлінських) органів.

Теорія і практика поліцейської держави свідчать про те, що власності або зовсім відмовлено в праві на існування, або її закликають служити інтересам нації та державі. Поліцейська держава, навіть якщо в неї є елементи ринкової економіки, в основі своєї заперечує головну умову економічного прогресу. А вона полягає в тому, щоб будь-хто міг вільно переслідувати свій економічний інтерес [4].

Поліцейська держава не терпить лібералізму не тільки економічного, але й політичного, ідеологічного, культурного тощо. Держава повинна бути організована в монолітний союз, сприйнятий психологією єдності, де кожен його член усвідомлює свої обов'язки щодо держави й свої інтереси готова підпорядкувати загальній справі. Людина в поліцейській державі змушена маскувати свої переконання, щоб не стати жертвою репресій. Донос набуває форму громадянської добродієвості. Страх і підозрілість стають повсякденною реальністю. Величезний репресивний і цензурний апарат уніфікує систему цінностей і інтересів. У такій державі верхівка прагне нав'язати низам цілком прийнятні життєві орієнтири, такі як: чесна праця, порядність, совість, злагода тощо. Сама ж політична еліта вважає, що краще жити за іншими правилами та канонами. До відомого моменту народні маси перебувають у щасливому невіданні, поки лицемірство й фарс не стають занадто явними.

Формальна ознака поліцейської держави, тобто різноманітність адміністративної

діяльності, ніби відходить на другий план. З сучасних позицій про поліцейську державу судять не по тому, що воно робить і яку програму він виконує, а по тому, якими способами та засобами воно домагається поставлених цілей. Іншими словами, ключовим моментом для характеристики того чи іншого політичного союзу є вже не зміст, а форма здійснення його функцій, або ще ширше – політико-правовий режим. Правова держава пов'язана правовим законом і свої владні функції здійснює в правових формах. Для поліцейської держави по суті позаправова форма є чи не головною, й при тих чи інших обставинах відкидаються як непотріб і без того хиткі юридичні процедури.

Поліцейська держава зіграла в історії певну позитивну роль. Долаючи феодальну роздробленість, збираючи землі в одне ціле, стверджуючи переваги єдиної державної влади та законності в протиположності капризу окремого володаря, поліцейська держава підготувала підґрунтя для наступної сходинки – держави правової. За всіма обставинами вона зробила криваву, важку і важливу роботу. На території сучасної Франції, наприклад, колись існували десятки князівств, герцогств, графств тощо. Відносини між ними та всередині них нагадували відому формулу Гоббса «війна всіх проти всіх», і поліцейська держава завершила це положення.

Історія будь-якої держави, можливо, лише за деяким винятком поперемінно включає епохи ліберальні та авторитарні. При наявності певних умов поліцейська держава переростає у свою протилежність, тобто правова держава, й навпаки.

Таким чином, поліцейська держава представляє інтерес не тільки в історичному аспекті. Разом з тим ця позиція потребує серйозного застереження. При всіх своїх недоліках «класична поліцейська держава», що ми знаходимо в працях філософа Х. Вольфа, є таким рівнем соціального й економічного розвитку, що в людини немає ніяких незадоволених бажань, як матеріальних, так і духовних. Одним словом, це понаднадмірність, про що мають мріяти навіть у дуже розвинених су-

часних індустріальних державах. Правда, мова йшла про ідею, а не практику. Хоча історія й не терпить умовного способу, але якби поліцейська держава дійсно заснувалась, навряд чи вона у своїй привабливості поступилася б правовому, бо останнє дуже довго не визнавало соціального розвитку. Одним словом, ідеал поліцейської держави – це утопія, яка не має жодних шансів на своє втілення. Отже, поліцейська держава, що мала місце і можливу перспективу відродитися знову, – це було й буде лише, відображенням, псевдополіцейською державою, не більше того. Від свого «початкового варіанта» вона візьме тільки регламентацію, насильство, опіку тощо.

Разом з тим існують деякі закономірності, факти, при наявності яких можна прогнозувати розвиток тих чи інших політичних сценаріїв. При всій умовності вони можуть бути зведені до наступного. По всій видимості, поліцейська держава є наслідком матеріалізації визначення – парадигми. Вона прямий результат маргінальності, невпевненості, страху перед сьогоденням і майбутнім, нестабільністю та кризою. Формальною ознакою ескалації страхів у суспільстві є стрімке зростання охоронців, воєнізованих формувань, замкнутість і закритість людей. Саме страх і невпевненість підживлюють потребу в «понаддержаві».

З питаннями власності пов'язана ще одна, не менш важлива тема, яка заслуговує уваги в контексті причин і умов, що сприяють формуванню поліцейської держави. Тут ми маємо на увазі проблему громадянського суспільства. Те, що суспільство та держава – речі зовсім не тотожні, відомо ще з античності. Але саме А. Сміт і Гегель вперше в теоретичній думці фундаментально досліджували феномен громадянського суспільства. Особлива заслуга належить тут Гегелю, який під громадянським суспільством розумів «опосередковану працю системою інтересів, що мають своєю основою приватну власність і формальне рівність громадян». Наявність у суспільстві різних корпорацій, груп, страт тощо, об'єднаних спільними інтересами, головним із яких є прагнення перетворити державу в інститут, який координує і керує суспільним

розвитком, а не змінює його, є одним із головних застережень на шляху тоталітарної державності. Відповідно там, де немає розвиненого громадянського суспільства, де воно тільки формується або приходить до тям після смуги державного тероризму, завжди актуальною є проблема повернення до минулого. Суспільство, яке продукуватиме поліцейську державність, характеризується бідністю соціального підґрунтя. Там, по суті, існують «верхи» і «низи» і між ними досить тонкий шар, із якого потім поступово виростає основа громадянського суспільства – середня верства населення. Саме він є носієм вічних цінностей, таких, як свобода, власність, права людини. Середня верства населення створює таку атмосферу, в якій «бацили» тоталітарної державності не мають шансів для розвитку.

Поліцейська держава може стати фактором суспільного і політичного життя при відсутності стабільності в найширшому сенсі цього слова. Перш за все, істотну, визначальну роль у розвитку суспільного організму відіграє економічна стабільність, що забезпечує прийнятний стандарт життя. Політична історія, в тому числі і зовсім недавня, свідчить, що гіпертрофована державність, зосередження влади в руках небагатьох найчастіше має місце там, де економічні, соціальні проблеми приймають крайні форми. У такому суспільстві практично відсутні сили, здатні активно протистояти диктатурі. Причому влада в таких випадках легко стає здобиччю різного роду популярів і демагогів, які обіцяють манну небесну. При такому сценарії суспільство легко жертвує інститутами політичної демократії в ім'я ліквідації кризових явищ, вважаючи в даному випадку, що вони є більш дрібною втратою, ніж економічне і соціальне благополуччя. При таких умовах до влади приходить харизматичний лідер, який повірив у те, що сама нація вручила йому «мандат на спасіння» і все, що б він не зробив заради досягнення цієї мети, буде з легкістю виправдано. За таких умов правові форми стають зайвими. Вожді ХХ ст. зовсім не схожі на тиранів, яких періодично закликали в античних містах-державих, оскільки тиран залишався формально в

рамках закону. Його призначали на певний термін, і, виконавши свою місію, він усувався часто з титулом «рятівника вітчизни».

Економічно нестабільне суспільство, що розрізняється соціальними протиріччями, схильне до найсильнішої майнової диференціації, є ідеальним підґрунтям для поліцейської диктатури. Економічна нестабільність породжує нестабільність політичну, і навпаки.

Поліцейський режим можливий при загрозі цілісності держави, перш за все територіальної. У принципі перші поліцейські держави (Франція, Німеччина) намагалися збирати землі, встановити стабільну політичну владу з єдиним центром. Відцентрові тенденції, спалахи «суверенізації», які роблять проблематичним подальший розвиток, можуть ініціювати створення різного роду «надзвичайних», які заради збереження єдиного державного тіла готові пожертвувати усталеними політичними і правовими нормами. Будь-які форс-мажорні обставини ніби підштовхують владу нехтувати правовими умовностями. У цьому випадку, як і у багатьох інших, влада, швидше за все, буде спиратися на підтримку більшості, жонглюючи патріотичною риторикою. Але небезпека полягає в тому, що будь-яка влада має тенденцію до бюрократизації та самоізоляції. Якщо політична культура того чи іншого народу не виробила механізму, який перешкоджає цьому процесу, то рано чи пізно влада перетворюється в деяку «самостійність», «тримаючи все при собі», що не має жодних зв'язків із населенням.

Тенденцію до перетворення на поліцейську державу має той політичний союз, якому загрожує якась військова загроза, перш за все ззовні. Ця небезпека або уявна, що найчастіше й буває, або реальна. Економіка такої держави мілітаризується до крайніх меж, усе працює на війну. Потужна пропагандистська машина переслідує завдання створення образу ворога в особі суміжних або будь-яких інших держав. Напіввійськовий спосіб життя привчає масову свідомість до того, що тільки єдина, сильна влада, що володіє надповноваженнями, здатна мобілізувати економічні та людські ресурси в разі будь-яких військових дій. Воєнізоване

суспільство та держава можуть бути тільки тоталітарними і поліцейськими. Поліцейщина – зворотна сторона напіввійськового суспільства та держави. Останні, «зорієнтовані на війну», з презирством відносяться до всякого роду демократичними правилами, стандартами, свободою людини тощо. На превеликий жаль, у сучасному світі загальнолюдські цінності поки що не стали благами загальнопланетарного масштабу. Існує багато регіонів, де війна або її постійне очікування є об'єктивною реальністю.

Протистояння двох систем в епоху холодної війни закінчилось катастрофою однієї з них. Безумовно, світ від цього багато виграв, але він дещо втратив. Домінування понаддержави за своїми вимірами намагається перекроїти світ, яка проголошувала зоною своїх інтересів території за тисячі миль від своїх кордонів, реально призвело до того, що міжнародно-правові інститути втрачають своє колишнє становище і ніби відходять на другий план. «Понаддержава», по суті, стає «міжнародною поліцейською».

Поліцейська держава може сформуватися і як антитеза державі кримінальній. Тоталітарні, поліцейські режими мають одну особливість. Вона виражається в тому, що в таких державах порівняно мала питома вага загальнокримінальної злочинності. Маховик репресій, розрахований насамперед на «політично неблагонадійних», виявляється й на загальному стані правопорядку. Версія про те, що зростання злочинності є свого роду платою за ліберальні перетворення, що заслуговує на увагу. За всією видимістю, кримінальна держава має місце тоді, коли влада на всіх рівнях і злочинні синдикати утворюють своєрідний державно-кримінальний симбіоз, що спрямований на отримання надприбутків. Справа в тому, що зазвичай у таких державах пануюча еліта складається в основному з людей, чия діяльність побудована на півзаконному і незаконному з'єднанні економічної, політичної та кримінальної влади. Наслідком цього є повне або часткове розкладання правоохоронної системи. Громадянин стає беззахисним і самотнім. Постійний страх через реальну можливість

стати жертвою насильства призводить до того, що він готовий вручити владу кому завгодно, тільки б установити «твердий порядок». Природно, виконання цього завдання зажадає екстраординарних, поза-судових та неправових методів. Політичні лідери авансують обіцянки розстрілювати на місці всякого роду гвалтівників і злодіїв, стають найбільш популярними. Як правило, в цій ситуації з'являється лідер-аскет, не обтяжений вантажем компромату, що створює апарат із собі подібних, а далі починається зведення рахунків, боротьба з корупцією, роблячи кар'єру, наведення порядку залізною рукою.

Але й тут фінал можна передбачити у всіх подробицях. «Очищення від скверноти» майже неминуче веде до поліцейщини. У деяких сучасних, у тому числі демократичних, державах злочинність стала проблемою, яка заперечує здоровий, моральний державний початок досягнути той рубіж, дистанціюватися від якого вже неможливо нормальними, звичайними методами. Вже зараз в окремих, ще недавно, здавалося, благополучних країнах в арсеналі методів роботи правоохоронних структур зустрічаються такі, які важко поєднати з демократичними політичними режимами.

Найбільші шанси стати кримінальною державою мають ті з них, де йдуть процеси перерозподілу, поділу власності, що належала раніше державі. Держава в даному випадку просто не в змозі ефективно протистояти криміналізації насамперед економіки, оскільки державні чиновники самі беруть участь у цьому процесі, часто в завуальованій формі. Боротьба зі злочинністю неминуче приймає характер імітації, має поверхневий характер і приречена на провал. Зникає віра у справедливість, і виникає проблема легітимності влади. Заклики останньої щодо дотримання законів виглядають як лицемірство й фарс. Суспільство, позбавлене моральних і правових орієнтирів, яке втомилося і виснажене від власної свободи, рано чи пізно саме віддається під «владу сильної руки».

Поліцейська держава може утвердитися й там, де існують гострі міжнаціональні проблеми, які мають тенденції перетвори-

тися в етнічні війни. Це, мабуть, найстрашніші війни, які відомі людству. В етнічних війнах немає ні правих, ні винних. Вони залишаються в пам'яті багатьох поколінь. Аргументи розуму стають жертвою національної помсти. Міжнаціональні конфлікти до часу знаходяться під спудом надпотижної, тоталітарної влади. Як тільки вона слабшає, всі образи, подібно вулкану, вихлюпуються назовні й приймають форму расової, сліпої ненависті. У такі періоди можна спостерігати ностальгію за «старими порядками», бо це менше зло, ніж війна багатьох поколінь.

Очевидно, поліцейська держава є актуальною проблемою насамперед для тих країн, які недавно звільнилися від тоталітарного минулого. Тут у будь-яку хвилину маятник політичного життя може коливатися у протележний бік, оскільки для цього існує благодатне підґрунтя. До демократії, до правової держави не можна прийти відразу, за невеликий період часу. Тут не повинно бути місця ніяким ілюзіям. Демократія, ринок – найкраще, що придумало людство, але саме краще, а не ідеальне. Вони несуть з собою багато витрат, втрат, які болісно сприймаються людьми, ще зовсім недавно існували в іншій системі координат. Перехідний період – найважчий і найболючіший. Звичайно, там, де багато десятиліть існують стійкі демократичні, ліберальні традиції, виникнення тоталітарної держави практично неможливе. А ось там, де століттями держава обожнювалась, де майже не існувало громадянське понадсуспільство, де до права, закону, свободи людини ставилися як до чужих явищ, там розлучитися з минулим досить складно. Чим сильніше тоталітарна спадковість, чим бідніша політична й правова культура, тим частіше маргінальна свідомість вчорашнього обивателя повертається назад.

Говорячи про фактори, слід зазначити, що поліцейську державність, можна лише будувати якусь версію, або припущення. Не можна однозначно сказати, що при наявності тих чи інших умов, тоталітаризму, поліцейщини не уникнути. Все вбачається досить умовно.

#### **АНОТАЦІЯ**

Автор розкриває актуальні питання з історичного та теоретично-правового дослідження й пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави. Автором розглянуто ідеї філософського бачення щодо існування поліцейської держави, що продовжують залишатися таким же атрибутом суспільної свідомості, як і ліберальні теорії.

Ключові слова: поліцейська держава, приватна особа, адміністрація, бюрократичний апарат, влада, суспільство, народ.

#### **SUMMARY**

The author reveals the topical issues of historical and theoretical and legal research and suggests ways of solving the problem that arise in the conditions of building a legal state. The author considers the ideas of the philosophical vision of the existence of a police state, which continues to be an attribute of public consciousness, as well as liberal theories.

Keywords: police state, private person, administration, bureaucracy, government, society, people.

#### **Література**

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. В. А. Жучков. «Из истории немецкой философии XVIII в. Предклассический период. От вольфовской школы до раннего Канта». – М., 1996. – 260 с.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 3 : Н-П. – К.: Укр. енцикл., 2001. – 792 с.

4. Blackley, Michael (2007-09-26). Adam Smith sculpture to tower over Royal Mile. Edinburgh Evening News.